

Vallasek Júlia

Mindenki ugyanoda

A második világháború vége felé járva, egy rövid életű kolozsvári irodalmi és kulturális lap, a *Termés* lapjain jelent meg Jékely Zoltánnak *A kor dicsérete* című nagyívű poémája, egy apokaliptikus látomás a nyugati kultúra haláláról. Utóbb Jékely „megtagadta” ezt a versét, ami azzal is magyarázható, hogy kissé túlírt, esztétikai szempontból nem tartozik a Jékely-líra élvonalába. Az *Összegyűjtött versek* 1985-ös kiadásába kérésére a versből csupán egy rövid részlet került. A vers zárata rendkívül keserű látomás egy korábban konszenzuálisnak hitt értékrend felbomlásáról: „*Vagy mindent összetörnek itt a gépek, / s valahol a vers is fűbe harap, / Chopin, Beethoven hangjai elégnék, / s fidibusnak használja egy arab / bús lapjait James Joyce Ulyssesének.*”

Ugyanez a világvégés, „mindennek vége” és „minden mindegy”-hangulat uralkodik *A fekete vitorlás* vagyis *Ördögh Artúr csodálatos élete* című regényben is, amelyet Jékely 1947-ben írt, de csak egy évtized múltán jelent meg. Amin önmagában nincs miért csodálkozni, a hivatalos propaganda szerint lendületes optimizmussal épülő szocializmusban semmi keresnivalója nem lehetett egy olyan gyökeréig kiábrándult, keserű regénynek, mint *A fekete vitorlás*. Jékely Zoltán költészetében és prózájában afféle alaphangként mindvégig jelen van a halálfélelem, időnként némi melankólia vagy groteszkre, iróniára való hajlam, de ez a mélyen depresszív, mindenből kiábrándult, semmiben nem reménykedő, a szépséget semmiben nem találó sötétség egyedül ebben a regényében uralkodik. Megkockáztatom, éppen ezért nem tartozik a Jékely-pálya élvonalába, túlságosan szétírt, helyenként kapkodó, strukturája kaotikus, stílusa meg-megbicsaklik, az erőteljes, jól megírt pillanatok, dőcögve alakuló jelenetekkel váltakoznak.

A fekete vitorlás Kolozsvár regénye, ifjúkorának városaé, ahova költészetének tanúsága szerint Jékely kissé mindig visszavágyik, és ahova, mihelyst lehetősége nyílik rá, pár évre, 1941 májusától 1946 őszéig, vissza is költözik. Itt az Egyetemi Könyvtár munkatársa lesz, csatlakozik az erdélyi helikonisták köréhez, közöl az itteni, immár patinássá váló irodalmi lapokban (*Erdélyi Helikon, Pásztortűz*), ugyanakkor alapítója és szerkesztője a fiatal nemzedék elképzeléseit tükrözni kívánó *Termés* című negyedéves folyóiratnak. A kolozsvári időszak első felében a ráismerés, a találkozás élménye optimista, energikus verseket ihlet, melyek az elpusztíthatatlanság élményét sugározzák egy olyan történelmi pillanatban, amikor rövidesen a pusztulás válik mindennapi élménnyé. „*Lássátok, mily pusztíthatatlan az ember, / mily Anteus, ha végre hazajut*” (*Anteus*).

A második világháború előrehaladtával, barátok, rokonok elvesztésével a Jékely-lírába (de az ekkor írott prózába is) visszatér a korábról ismert, álomszerű, szorongó hangulat, majd a mind bizonyosabbá váló pusztulás irtózata.

Míg Jékely irodalmi munkássága fokozottan az elmúlástematika felé fordul, publicisztikai munkássága éppen egy aktív, tette kész, építkező irány szolgálatába szegődik. A második világháború vége, Észak-Erdély visszakerülése Romániához, a kulturális és

tudományos élet számos jeles személyiségének halála, zilált helyzetbe sodorta az erdélyi magyar publikációs fórumokat. Az *Erdélyi Helikon*, a *Pásztortűz*, a *Hitel*, ahogy a *Termés* is megszűntek, csupán az *Erdélyi Múzeum* című negyedéves tudományos folyóirat folytatta működését 1947-ig. A magyar nyelvű erdélyi irodalom két világháború közt kialakult intézményrendszere gyakorlatilag megszűnt. A történelemtől kapott „Vissza a rajtkockára!”-parancsnak engedelmességre a szerzők, szerkesztők ugyanazzal próbálkoztak, amellyel 1920-ban: az irodalom ismét a napisajtó hasábjaira került. Kolozsváron 1944 októberétől 1952-ig jelent meg, a Magyar Népi Szövetség hivatalos lapjaként, Balogh Edgár főszerkesztésében a *Világosság*, ennek lett munkatársa, irodalmi rovatának szerkesztője Jékely Zoltán. Irodalmi arcképeket, könyvismertetést, interjút közöl itt, ugyanakkor beszámol a képzőművészeti és színházi élet eseményeiről is, ő az, aki *Hol vannak a magyar írók?* című, 1945. február 13-án napvilágot látott beszámolójában a háború után először méri fel az erdélyi magyar irodalom helyzetét. A leltár meglehetősen kevés alkalmat ad a bizakodásra, (sokan meghaltak, eltűntek a háborúban), de mi mást tehetne, a túlélés, az újrakezdés parancsának engedelmességre optimistán állapítja meg: „...ki-ki keresi azt a helyet és azt a munkakört, melyben legcélszerűbben veheti ki részét az új világ építéséből.”

Jékely prózájában a negyvenes évektől kezdve fontos szerepet kapott az álom, a látomás. „Az álomnak a negyvenes években kezdtem egyenrangú fontosságot tulajdonítani – írja Jékely –, vagyis körülbelül akkor, amikor a külvilág borzalmai kezdtek kifejezhetetlenné válni, vagy nem volt meg hozzájuk a feldolgozóképeség, látószög. Az álombeli élmény azonban, csodálatosképpen általában valami távollattal s feljegyzésre kényszerítő többlettel jelentkezik.”¹

Képtelennek tetsző, groteszk valóságselemek keverednek szorongásos álomjelenetekkel *A fekete vitorlásban* is.

A regény nyitójelenete maga is ilyen: egy „titokzatos alak”, a halál(?) üldögél harminc öl magasan a Szent Mihály-templom tornyának vaskorlátos erkélyén és a napilap apróhirdetés-rovatát tanulmányozza, mégpedig „rövidlátókra jellemző mohósággal”. Az apróhirdetésekből körvonalazódik a fentről, madártávlatból láttatott város lakóinak élete. Akad itt koporsóraktárát elköltözés miatt sürgősen eladni kívánó kereskedő, házvezetőnőnek szegődő hadiözvegy, elhalt hozzátartozókról portrékat festő piktor és az „egymás kezét, pénzét vagy sexusát” keresők társkereső hirdetései. „*Mintha a háború szörnyűségei csak arra volnának jók, hogy megkétszerezzék a túlélők életösztöneit.*” – morfondírozik a halál, majd figyel egy szokatlan hirdetésre: „*Egyetemi hallgató latin nyelvórákat ad. Klasszikusok olvasása is lehetséges. Omnes eodem cogimur.*”. A gyakorlatias apróhirdetés-világ e szokatlan figurája nem más, mint a regény hőse, Ördögh Artúr: nagy múltú erdélyi familia írói álmodat dédelgető fia. Artúr (sőt Artúrka!) menekül saját, jelenleg egyetlen szobába zsúfoltan élő, tehetetlen fájdalomokban egymást kínozó családtagjai elől, és a város nyomornegyedében, egy kuperájban bérel szobát magának. Azon a Sáncaján, amely a kortárs Nagy István regényeiben egyébként teljesen más megközelítésben tűnik fel. Egy hajdani vadászlak málladozó szobájában írogatja első regényét, innen jár el a színház új üdvöskéjének, a csodálatos, ámde megközelíthetetlen Anitának fellépéseit megnézni, s a lányt afféle hűségese lovagként kíséretetni.

Abban az időszakban tehát, amelyben, mint láttuk, a napilapok az új világ építésének parancsát harsogják, Artúrka semmit nem tesz, csupán várakozik, élményeket gyűjt, önmagát keresi. Mintha mentgetni akarná hősét, az író siet közölni, hogy: „*Mindenekelőtt ajánlatos tudnunk, hogy Artúrka ezen a nyáron a 23-ik esztendejét tapodja. A világ borzalmai elől most harmadéve latin és görög tanulmányokba menekült, e torzonborz, gyilkos Európából*

1 Idézi Domokos Mátyás In. Domokos Mátyás: *Leletmentés*. Osiris Könyvtár sorozat, Osiris Könyvkiadó. Bp., 1996. 20–21.

a föld alól kiásott városokba és az irodalom szentkönyvei közé, melyek – az ő megítélése szerint egyedül biztosítanak valami állhatatosságot és lelki békességet a pusztítások és embertelenségek romgyártó évtizedében. De bárhogy is menekül a nyers hétköznapiak elől, alapjában élménysóvár, szomjas fiatal lelke, tudatát megkerülve, mindent, de mindent magába szív, s az az az álom rejtelmes átformáló készülékének. Ez a készülék vetíti vissza a maga kész termékeit Artúrka valóságába.”

A fekete vitorlás afféle metaregény is, regény egy regény megírásáról. Pontosabban a megírás kísérletéről. Artúrka eredeti célja egy középkor végén játszódó, a szerelem és hősi önfeláldozás témáját megragadó regény megírása. A méla lovag, Ildefonso alakjába önmagát, a titokzatos Ermenegildáéba pedig a rajongott színésznő, Anita figuráját képzele. Csakhogy a valóság minduntalan beszivárog a regénybe, a megismert új emberek mindannyian részt, szerepkört követelnek maguk számára. Így lesz a kivénhedt cirkuszi artistából, Bumburiból Kolofon, a fegyverhordozó, alkalmi barátjából, a kiégett festőből, Angyal Gy. Gyulából Hipóc, a tudós orvos, a tisztas kereskedőből örült, bosszúsóvjas koldussá lett Tüzes Gergelyből Epimuák, a gonosz uzorás. A neveket szállásának falán felejtett, a görög, nem egyesült hiten levők falinaptárából válogatja Artúrka. A Sáncaja koldusokból, prostituáltakból, a társadalom kivetettjeiből álló világa mindegyre arra ösztönözné, hogy (amint azt a kortárs irodalmi elvárások is megkövetelnék) a kisemberek, a szegénység, a forradalmi lázadás témájával foglalkozzon. Szerelmesen epekedő, szerelméért hatalmas áldozatokra is kész hőse új tervei szerint, a város alvilágával szövetkezve, a veszthelyen szabadítja ki a társadalom hibájából kalózkodás útjára tért rablókat. Csakhogy az önmagában hermetikusan zárt szerelmi történet nem túri sem a kalandfilmből illő forradalmi jeleneteket, sem a társadalmi igazságtalanság ábrázolását, amint erre egy kocsmasztal mellett poharazó költőkollega felhívja a figyelmét.

A regényírás akkor válik igazán izgalmassá, amikor nemcsak a szerző valósága szűrődik át a fikcióba, de valamiképpen a kitalált, elképzelt, vagy akár megálmodott jelenetek kezdenek feltűnni Artúrka valóságában. A fiát halálra kereső örült koldus többszöri megjelenésének hatására Artúrka elképzeli egy regényjelenetet, amelyben a gonosz uzorás felpénzt kínál a hóhérnak, ha különleges kínok között öli meg kalózzá lett fiát, de a kivégzést elsöpri a népharag, és Kolofon, a hű törpe egy ácsszeffel megöli az uzorást. Pár nappal később egy kocsmai verekedésben Bumburi éppen így, egy ácsszeget használva öli meg a fiára támadó örült koldust. Artúrka döbbenet szembesül tulajdon képzelgéseinek valósággá válásával. *„Valami visszaható varázslat történt – gyanítja –, a regény kilépett élettelen és élettelenes lappangásából, s mert veszttét érezte – igazolást, létjogosultságot vívott ki magának. Artúrka ismét nagyinak és csodálatosnak érzi magát.”*

A regény fiatal főszereplőit, Artúrkát és Anitát, és a rezonórként hozzájuk szegődő Angyal Gyulát, a kiábrándult, szkeptikus festőt néhány erős vonással megrajzolt zsánerfigurák színes kavalkádja veszi körül. Ott vannak a temető melletti Agyagásy-büfé bohém törzsvendégei: Tüzes Viktor, Indaly, a költő, Ubrik Bertalan, a sírkőfaragó, Ducz Endre, a színházi lapok megszállott szerkesztője. Ugyanez a társaság a Hét Gerendás nevű nyomornegyedi csapszéket is látogatja, ahol a kolozsvári lumpenvilág olyan figurái fordulnak meg rendszeresen, mint a Polgármester, Bumburi, a törpe, Pintye Rudi, a sikeres szélhámos, Tolvaj Miki a bonvivánjelölt, Morgyi-Morghiu Karola nagysám, a bordély- és kocsmatulajdonos, vagy Mican Valér kötél- és haláltáncos.

A regény legsikerültebb jelenetei tömegjelenetek, mint például a Házsongárdi temető csendjét felverő, archaikus elemeket megvillantó cigánytemetés vagy a kolozsvári ócskapiac groteszk, helyenként Hieronymus Bosch festményeit idéző rajza. Mintha a szereplők minduntalan keresnék egymás társaságát, mintha nem tudnának mit kezdeni saját kilátástalanságukkal, csak a tömegben elrejtőzve tudnák megélni mindennapjaikat.

A kétszereplős beszélgetések, noha a narráció előrevitele szempontjából fontos szerepük van, erőtleneek, sokszor mesterkéltek.

Ámbár nem hangzik el konkrétan, a város minden rétegét, a csavargóktól a hajdani arisztokrata nagyurakig – egyaránt sújtó kilátástalanság oka nem más, mint a történelmi változás, amely tönkretette egy korábbi világ (jó vagy rossz) rendjét. A kiépülő új, kommunista rendszerről, szorgosan dolgozó fiatal munkásokról és munkásnőkről, háborús romokat eltakarító diákokról és hasonló, a korabeli sajtóban szereplő figurákról nem esik szó. Csupán futó utalás történik kilakoltatásokra, feldúlt ősi kriptákra. *A fekete vitorlás* a megalázottak és megszorítottak regénye, nem a győzteseké. Ugyanakkor hiányzik belőle a „jaj a veszteseknek!” kiáltás, nem tragikus, hanem komikus vagy groteszk megvilágításban ábrázolja hőseit. Sorsuk szimbolikus megjelenítése, térbe vetülése az ócskapiac, ahol a tárgyak, mint emberi sorsok néma tanúi, cserélnék gazdát. A vihar dúlta Ószer freskója az egész regény talán legemlékezetesebb jelenete.

„Tollúseprűk, sátorlapok s fekete sárkányhoz hasonlatos kátránypapírdarabok vad táncban vág-nak neki az égnek. Az árusok lélekszakadva kapdossák hóbelevancukat, egymást tiporják a menekülésben. (...) A levegőben óriási román újságok, esernyők, – köztük az imént látott grófnő tarka napernyője! –, napozószékek és ruháskosarak, vonulnak felfelé egy elszabadult, láthatatlan kötelű ringlispilen. Egy gebe megbokrosodik, s szekereitől beront az ócskapiac kellős közepébe. Embereket tapos – az emberek egymást tapossák. Minden gurul, repül, botorkál, ugrálva, szökdecselve rohan, észak-déli irányba, a szélelész hullámain, mintha egyenest az égi ószerbe igyekeznének, ahol majd méltó vevők méltó árukat adják, vagy régi, eredeti helyükre kerülnek. Megvadulva, szabadságtól ittasulva loholnak és menekülnek a tárgyak, mintha földi sorsuk, a rettenet ébekharmincaja ellen lázadtak volna fel e méltatlan kótyavetnye ellen! Adók és vevők, tolvajok és orgazdák, cügöscipősök és bilgericsizmások egyforma fejtelenségben kapdosnak utánuk, mentik a menthetőt.”

Kallódó, reményvesztett életek regénye tehát *A fekete vitorlás*. Nincs olyan szereplője, aki ne máról holnapra, a teljes kilátástalansággal szembenézze, vagy rá se hederítve élne. A nihil, az erkölcsi törvényekben, az értelmes munkában, a boldogulásban való kételkedés körében sodródnak egyik élethelyzetből a másikba. A nők mind prostituáltak, a férfiak váltakozva hol ügyeskedők, hol becsapott balekok. A regény fiatal hősei, Artúr és Anita úgy tűnik, csak a fiatalságuk, tapasztalatlanságuk folytán tudnak mások lenni, magasabbrendűségük csupán átmeneti jelenség, elmúlik, ahogy a köztük szövődő poetikus szerelem is. A regény zárójelenete azt sugallja, egymásra találásuk sem lehet más, mint tünékeny, pillanatnyi csoda, amelyet felőröl a könyörtelen külvilág.

„...ők boldogak, mert szívüket betölti a várva várt Csoda, boldogan hintáztatják magukat a végtelen felé, s mert fiatalok, nem tudják, hogy minden csoda egy napig tart, meg nem ismétlődik, s ők előbb-utóbb kikötnek, mint annyi más boldogtalan hajós a magány és az árvaság szürke sziklaszigetén. Omnes eodem cogimur.”

Horatius e sora háromszor jelenik meg a regényben: legelőször Artúrka hirdetésében, majd a templom egy régi kővén silabizálják ki ezt a feliratot a szereplők, hogy végül szentenciaként térjenek vissza a latin szavak a regény zárlatában. Artúrka eleinte biztatást merít a szavakból, melyek arra figyelmeztetnek, hogy mi, élők mindannyian ugyanoda, a Halál birodalmába tartunk, ifjonti hévvel fejtegeti, hogy ennek a tudata akár arra is alkalmas lehetne, hogy „békeséget szerezzen” a szembenálló felek között. A regény végére a megmásíthatatlan sorsba való rezignált belenyugvásként hangzik el.

Artúrka *A fekete vitorlás* című regénye nem készül el, de a csoda megtörténik: a fikció formálni kezdi a valóságot. Csakhogy immár senki nem hisz a csodákban, és valóban mindenki ugyanoda tart.